

УДК 378.147: 340.12

DOI <https://doi.org/10.32782/pdu.2024.3.28>**М. В. Балагура,**

здобувач кафедри права та публічного управління

ЗВО «Університет Короля Данила»

ORCID ID: 0009-0007-1243-7647

ОСНОВНІ ВИКЛИКИ ТА ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ РОЗВИТКУ ДЕМОКРАТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ

Метою даної статті є аналіз основних викликів та проблем розвитку демократії в Україні. Методика включає всебічний аналіз і узагальнення існуючих науково-теоретичних даних, а також розробку відповідних висновків і пропозицій. Під час дослідження використовувались наступні методи наукового пізнання: загальнонаукові методи аналізу та синтезу, порівняльного аналізу, метод системного підходу, нормативно-правовий, метод моделювання, прогностичний. Дослідження показало, що сучасна демократія в Україні, яка базується на принципах народовладдя та захисту фундаментальних прав людини, стикається з низкою системних викликів. Аналіз нормативно-правової бази, зокрема положень Конституції та виборчого законодавства, виявив, що формальні процедури часто домінують над реальними потребами суспільства, що призводить до відчуження громадян від процесу прийняття рішень. Суперечності між теоретичними ідеалами демократії та практичною реалізацією виборчого процесу, зокрема маніпуляції з виборчими списками, підкуп виборців та недовіра до виборчих комісій, підтверджують необхідність подальшого удосконалення демократичних механізмів. Наукова новизна дослідження полягає у впровадженні інтегрованого підходу до аналізу демократичних процесів в Україні, який охоплює вивчення конституційних норм, виборчого законодавства, механізмів громадського контролю та впливу популістських тенденцій на політичну культуру. Вперше в дослідженні детально проаналізовано, як формалізація демократичних процедур і бюрократичні механізми можуть віддаляти владу від реальних потреб громадян, що спричиняє зниження рівня народовладдя та формує політичну апатію. Особливу увагу приділено виявленню зв'язку між рівнем правової культури населення та ефективністю демократичних інститутів, що дозволило визначити, як недостатня правова свідомість і маніпулятивні зміни в законодавстві впливають на стабільність правової системи. Практична значимість дослідження полягає у створенні основ для формування справедливої, стабільної та демократичної правової держави, де державна політика відповідає реальним потребам суспільства, а громадяни мають можливість ефективно реалізовувати свої права та брати участь у політичних процесах.

Ключові слова: демократія, правова політика, виборча система, бюрократизація влади, маніпуляція конституційними нормами, популізм, громадський контроль, судова незалежність, верховенство права, прозорість управління.

Постановка проблеми. Демократія є не лише формою правління, а й інструментом, що забезпечує рівноправну участь громадян у політичному житті. Її ефективність залежить від балансу між свободою вибору та механізмами захисту прав кожного члена суспільства. Проте сучасні демократичні системи нерідко стикаються з викликами, що підривають їхню стійкість.

Зокрема, надмірна бюрократизація може перетворити демократичні процедури на формальність, ускладнюючи доступ гро-

мадян до реального впливу на ухвалення рішень. Маніпуляції правовими нормами можуть використовуватися для узурпації влади або обмеження громадянських прав під виглядом законодавчих ініціатив. Популізм, у свою чергу, здатен спотворювати політичну реальність, підміняючи стратегічні рішення короткостроковими гаслами, які не завжди відповідають інтересам суспільства.

Тому, актуальність дослідження цих проблем зумовлена необхідністю розробки

ефективних правових механізмів, оскільки зазначені фактори призводять до зниження довіри громадян до влади, створюють ризики узурпації повноважень і ускладнюють реалізацію необхідних реформ.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Демократія та особливості її функціонування є предметом активних досліджень як у світовій, так і у вітчизняній науці. Науковці підкреслюють, що успішність демократичного устрою залежить від гармонійного поєднання принципу волевиявлення більшості та гарантування прав меншин, що запобігає узурпації влади та дискримінації окремих груп громадян. Проте на сьогодні недостатньо наукових напрацювань, які б комплексно досліджували механізми підтримки цього балансу в умовах сучасних викликів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Демократія, в найзагальнішому розумінні, є формою політичного режиму, що визначає механізми здійснення влади, основним джерелом якої є народ. У такій системі ухвалення рішень базується на волевиявленні більшості громадян, проте враховуються й права меншості, що забезпечує баланс інтересів у суспільстві. Розширене трактування демократії передбачає її як політичний устрій, у якому рішення ухвалюються за принципом більшості, але з урахуванням фундаментальних прав і свобод людини.

Демократія походить від грецьких слів «демос» (народ) і «кратос» (влада), що в українському перекладі означає «народовладдя». Це система принципів, механізмів та процедур, що забезпечують спільне існування людей із різними поглядами, інтересами та переконаннями. Демократія спрямована на захист прав кожного громадянина та забезпечення рівного доступу до прийняття рішень. Однак якщо формальні процедури та бюрократичні механізми починають домінувати над реальними потребами людей, демократія може втратити свою суть. У такому суспільстві влада переходить від народу до чиновницького апарату, що призводить до відчуження громадян від управління державою та зниження рівня довіри до інститутів влади. Справжня демократія вимагає постійної рівноваги між право-

вими нормами та реальними інтересами суспільства [1, с. 7].

Погоджуємось з тим, що демократія має слугувати інтересам людей, а не перетворюватися на складну бюрократичну машину, яка віддаляє громадян від реального впливу на управління державою. Демократичні інститути повинні залишатися гнучкими та відкритими до змін, щоб відповідати на виклики часу і не втрачати довіру суспільства.

Одна з головних загроз демократії – це формалізація процесів, коли правила та процедури стають важливішими за їхню суть. У такій ситуації замість народовладдя отримуємо систему, де рішення ухвалюються відірвано від реальних потреб людей, а влада концентрується в руках бюрократів. Це призводить до зростання політичного апатії, коли громадяни перестають вірити у свою здатність впливати на державну політику.

Справжня демократія – це не лише про вибори та механізми контролю, а й про постійний діалог між владою та суспільством, прозорість ухвалення рішень і реальну відповідальність чиновників перед громадянами. Без цього навіть найдемократичніші процедури можуть стати лише формальністю, що прикриває віддалення влади від народу. Однак існує низка проблем, які ускладнюють розвиток демократичних процесів.

Однією з ключових проблем у сфері розвитку демократичних інститутів, на нашу думку, в Україні є ризик перекручення змісту конституційних норм. Конституція є основним законом, що визначає принципи державного устрою, права і свободи громадян, а також механізми стримувань і противаг у владі. Проте на практиці її положення можуть спотворюватися як шляхом змін до самого тексту, так і через ухвалення підзаконних актів, які викривляють первинний зміст конституційних норм.

Конституція України передбачає можливість внесення змін, що закріплено в розділі XIII Основного Закону. Однак процес внесення змін має бути спрямований на вдосконалення правового порядку, а не на маніпулятивне переформатування балансу влади чи обмеження демократичних прав і свобод.

Світовий досвід показує, що абсолютна заборона змін до конституції зустрічається рідко, оскільки закони мають адаптуватися до змін у суспільстві. Проте поділ конституційних норм на ті, що можуть бути змінені, і ті, що є незмінними, дозволяє запобігти спробам узурпації влади або порушення фундаментальних прав людини.

Інший небезпечний спосіб викривлення змісту Конституції – ухвалення законів та інших нормативно-правових актів, які суперечать її положенням або обмежують конституційні права громадян. Наприклад, деякі зміни до виборчого законодавства або судової системи можуть впливати на незалежність гілок влади чи справедливість виборчих процесів.

Захистом Конституції займається Конституційний Суд України. Він має повноваження перевіряти відповідність законів Основному Закону та скасовувати ті, що порушують конституційні норми. Однак існують питання щодо незалежності цього органу. Важливим аспектом є процес призначення суддів КСУ. Зокрема, частина суддів призначається Верховною Радою України, що може створювати ризик політичного впливу. Для ефективного функціонування судової системи необхідно забезпечити прозорий та неупереджений процес призначення суддів, що мінімізує ризики політичного тиску.

Також, хотіли б відзначити, що жоден закон сам по собі не може повністю гарантувати збереження та ефективне функціонування демократичних інститутів. Для цього необхідно здійснювати комплексні заходи, зокрема реформувати виборчу систему таким чином, щоб вона, з одного боку, забезпечувала чесний відбір компетентних представників суспільства, а з іншого – максимально враховувала думку всіх громадян. Саме тому виборча система України зазнавала численних змін, спрямованих на удосконалення демократичних процедур.

Одним із ключових аспектів правової політики є виборче законодавство, яке має забезпечувати справедливий процес голосування та представництва громадян. В Україні цей процес регулюється Виборчим кодексом України, ухваленим у 2019 році, який встановлює правила проведення виборів президента, народних депутатів, місцевих рад і голів громад.

Прозорість і легітимність виборів залежать від чіткої процедури голосування та рівного доступу громадян до виборчого процесу. Зокрема, ст. 2 Виборчого кодексу гарантує рівне виборче право для всіх громадян, а ст. 11 передбачає принципи загального, рівного, вільного та прямого виборчого права [3]. Однак практика проведення виборів свідчить про наявність певних викликів, серед яких: маніпуляції з виборчими списками; ризик підкупу виборців; недовіра громадян до виборчих комісій; проблеми із забезпеченням голосування внутрішньо переміщених осіб та громадян, які перебувають за кордоном.

Інститути безпосередньої демократії, такі як референдуми та народні ініціативи, є важливими механізмами політичної участі. В Україні вони регулюються Законом «Про всеукраїнський референдум» (2021), який визначає порядок організації та проведення референдумів [4]. Однак практика їх використання свідчить про певні обмеження. Наприклад, Конституція України забороняє проведення референдумів щодо питань податків, бюджету та амністії (ст. 74). Крім того, досвід деяких країн показує, що безконтрольне використання референдумів може призводити до маніпуляцій суспільною думкою та легітимізації популістських рішень.

Важливим принципом демократії є можливість громадян не лише обирати владу, а й контролювати її діяльність. В Україні існують механізми громадського контролю, передбачені Законом «Про доступ до публічної інформації» [5] та Законом «Про місцеве самоврядування в Україні» [6], які дозволяють громадянам впливати на ухвалення рішень. Проте контроль за виборними посадовцями залишається складним завданням, особливо на загальнонаціональному рівні.

Наприклад, виборці мають більше можливостей впливати на депутатів місцевих рад, ніж на народних депутатів Верховної Ради, оскільки останні обираються за партійними списками. Це створює ризики відсутності прямої відповідальності перед виборцями та зниження їхньої довіри до влади.

Конституція України закріплює принцип рівного виборчого права, згідно з яким кожен громадянин має однакову кількість

голосів незалежно від рівня освіти чи соціального статусу (ст. 71 Конституції України) [2]. Однак у деяких країнах періодично обговорюються ідеї диференційованого виборчого права, що передбачає надання більшого значення голосам певних категорій виборців (наприклад, залежно від рівня освіти чи досвіду). Законодавство України чітко гарантує рівноправність виборців, і будь-які спроби впровадження обмежень суперечили б основним демократичним принципам. Відхід від принципу рівного активного виборчого права міг би підірвати довіру до виборчого процесу та загрожувати політичній стабільності країни.

Стаття «Популістські орієнтації населення України впродовж соціальних трансформацій» аналізує динаміку популістських настроїв серед українців від моменту здобуття незалежності до сучасності. Автори досліджують, як соціальні та політичні зміни вплинули на формування та еволюцію популістських орієнтацій у суспільстві.

Після проголошення незалежності в Україні спостерігалися сплески зростання популістських настроїв серед населення, пов'язані з кризою суспільної свідомості в результаті соціальних трансформацій та нездатністю політичного істеблїшменту ефективно реагувати на труднощі економічних і політичних реформ.

Незначні кадрові зміни серед політичного керівництва після краху радянської системи призвели до зростання антиелітарних настроїв. Багато громадян вважали, що правляча еліта залишилася незмінною, що сприяло відчуженню населення від влади.

Популістські гасла використовувалися як провладними, так і опозиційними силами під час передвиборчих кампаній, особливо під час демократичних перетворень, таких як Помаранчева революція. Ці гасла допомагали залучити до політичної активності аполітичних громадян, але водночас створювали перешкоди для впровадження радикальних реформ [7].

На нашу думку, популізм в Україні має як позитивні, так і негативні аспекти. З одного боку, він дозволяє мобілізувати суспільство та привертати увагу до важливих соціальних проблем, які часто ігноруються традиційною політичною елітою. З іншого боку,

популістські політики нерідко використовують маніпулятивні методи, обіцяючи прості рішення для складних проблем, що ускладнює проведення системних реформ.

Також варто зазначити, що популізм в Україні має хвилеподібний характер: він зростає у періоди політичної та економічної нестабільності та зменшується, коли суспільство бачить ефективність державного управління. Наприклад, під час Помаранчевої революції та Революції Гідності популістські гасла відігравали важливу роль у мобілізації громадян, але водночас створювали труднощі для подальшої інституційної стабільності.

Загалом, популістські орієнтації українців відображають їхнє прагнення до змін та невдоволення існуючою системою. Водночас надмірна опора на популізм може перешкоджати проведенню необхідних реформ і сприяти політичній нестабільності. Важливим завданням для українського суспільства є формування політичної культури, в якій виборці будуть більш свідомо оцінювати реальні можливості політичних діячів та їхні програми, а не лише привабливі обіцянки.

Під час повномасштабної російсько-української війни відбулася радикальна переоцінка ставлення до держави та зросла довіра до державних інституцій. Антагонізм між населенням та елітою тимчасово втратив актуальність, проте тривалість війни та соціально-економічні труднощі можуть знову актуалізувати популістські настрої [7].

Ми погоджуємося з тим, що повномасштабна війна кардинально змінила ставлення українців до держави та її інституцій, тимчасово зменшивши антагонізм між суспільством і владою. В умовах екзистенційної загрози головною цінністю стала згуртованість, а політичні суперечки відійшли на другий план. Однак високий рівень підтримки популістських ідей навіть під час війни справді може стати проблемою в майбутньому, особливо коли Україна повернеться до конкурентної політики.

Популізм, який у кризові моменти здатен мобілізувати суспільство, у мирний час може стати серйозним бар'єром для впровадження складних, але необхідних реформ. Після перемоги політична ситуа-

ція може змінитися: ті, хто зараз сприймаються як герої, можуть стати «традиційною елітою», яку звинуватять у корупції та неефективності. У такій ситуації популістські політики можуть використовувати невдоволення для дестабілізації держави, що вже відбувалося в Україні після попередніх революцій та криз.

Позитивною тенденцією є те, що українці стали більш критично ставитися до порушення законності навіть заради швидких політичних рішень. Це свідчить про зростання політичної культури, що є важливим фактором для стабільного розвитку демократії.

Також важливо, що популістські настрої в Україні не мають чіткої регіональної чи мовної прив'язки. Це означає, що популізм не розколюватиме суспільство за етнічними чи мовними ознаками, а радше концентруватиметься серед соціально вразливих верств населення, як це відбувається і в розвинених демократіях. У післявоєнний період важливо створити економічні можливості для цих груп, щоб зменшити їхню вразливість до популістичних маніпуляцій.

Загалом, майбутнє України залежить від того, наскільки громадяни зможуть зберегти критичне мислення та розуміння складності державних процесів. Використання популістських гасел неминуче, але важливо, щоб вони не стали інструментом деструктивних політичних маніпуляцій, які можуть загальмувати післявоєнне відновлення країни.

Висновки. Розвиток демократії в Україні супроводжується низкою викликів, що впливають на ефективність демократичних інститутів і довіру громадян до влади. Однією з ключових проблем є формалізація демократичних процесів, коли бюрократичні процедури та законодавчі норми починають домінувати над реальними потребами суспільства. Це призводить до відчуження громадян від процесу ухвалення рішень і зосередження влади в руках чиновницького апарату, що загрожує втратою демократичної суті народовладдя.

Не менш серйозним викликом є переключення змісту конституційних норм, що може відбуватися через маніпулятивні

зміни до Конституції або ухвалення підзаконних актів, які звужують демократичні права громадян. На практиці це може використовуватися для зміцнення влади окремих політичних груп, що суперечить принципу верховенства права. Додатковим фактором ризику є політичний вплив на Конституційний Суд України, що ставить під сумнів його незалежність та здатність ефективно виконувати функцію захисту Основного Закону.

Ще одним важливим викликом залишається недосконалість виборчої системи, що включає проблеми маніпуляцій виборчими списками, підкупу виборців, недовіри до виборчих комісій та складності голосування для внутрішньо переміщених осіб і громадян, які перебувають за кордоном. Виборча система має забезпечувати чесний відбір компетентних представників суспільства, а не ставати інструментом політичних маніпуляцій.

Окремим фактором, що впливає на стабільність демократії, є популізм, який, з одного боку, мобілізує суспільство, але з іншого – ускладнює проведення системних реформ. Використання популістських гасел у політичних кампаніях створює ілюзію простих рішень для складних проблем, що підриває реальну здатність держави до ефективного управління. Особливо небезпечним є зростання популістських настроїв у кризові періоди, коли суспільство вимагає негайних змін, але без усвідомлення довгострокових наслідків таких рішень.

Список використаної літератури:

1. Ткачук А., Ткачук О. Що таке демократія? Знати, розуміти, застосовувати. Посібник для молоді і не тільки. К.: ТОВ «Видавництво «Юстон», 2020. 96 с.
2. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/ 96-ВР // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
3. Виборчий Кодекс України : Відомості Верховної Ради України. 2020. № 7. № 8. № 9. Ст. 48. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text>.
4. Про всеукраїнський референдум: Закон України // Відомості Верховної Ради України. 2023. № 1-2. Ст. 1.

- URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1135-20#Text>.
5. Про доступ до публічної інформації: Закон України // Відомості Верховної Ради України. 2011. № 32. Ст. 314. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>.
6. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України // Відомості Верховної Ради України. 1997. № 24. Ст. 170. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>.
7. Популістські орієнтації населення України впродовж соціальних трансформацій : стаття. 2023. URL: <https://dif.org.ua/article/populistski-orientatsii-naselennya-ukraini-vprodovzh-sotsialnikh-transformatsiy>.
-

Balahura M. Main challenges and problems of legal policy in the field of development of democratic institutions

The purpose of this article is to analyze the main challenges and problems of the development of democracy in Ukraine. The methodology includes a comprehensive analysis and generalization of existing scientific and theoretical data, as well as the development of relevant conclusions and proposals. The following methods of scientific knowledge were used during the study: general scientific methods of analysis and synthesis, comparative analysis, the method of the system approach, regulatory and legal, modeling method, prognostic. The study showed that modern democracy in Ukraine, which is based on the principles of democracy and the protection of fundamental human rights, faces a number of systemic challenges. An analysis of the regulatory and legal framework, in particular the provisions of the Constitution and electoral legislation, revealed that formal procedures often dominate the real needs of society, which leads to the alienation of citizens from the decision-making process. The contradictions between the theoretical ideals of democracy and the practical implementation of the electoral process, in particular, manipulation of electoral lists, voter bribery, and distrust of election commissions, confirm the need for further improvement of democratic mechanisms. The study is to implement an integrated approach to the analysis of democratic processes in Ukraine, which includes the study of constitutional norms, electoral legislation, mechanisms of public control, and the influence of populist tendencies on political culture. For the first time, the study analyzes in detail how the formalization of democratic procedures and bureaucratic mechanisms can distance the government from the real needs of citizens, which causes a decrease in the level of democracy and forms political apathy. Particular attention is paid to identifying the connection between the level of legal culture of the population and the effectiveness of democratic institutions, which made it possible to determine how insufficient legal awareness and manipulative changes in legislation affect the stability of the legal system. The research is aimed at creating the foundations for the formation of a just, stable and democratic legal state, where state policy meets the real needs of society, and citizens have the opportunity to effectively exercise their rights and participate in political processes.

Key words: *democracy, legal policy, electoral system, bureaucratization of power, manipulation of constitutional norms, populism, public control, judicial independence, rule of law, transparency of management.*